

Філіна Антоніна Петрівна
професор кафедри української та
іноземних мов Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: ОСНОВНІ ЙОГО ВИДИ ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ ГРОМАДЯН

Стаття присвячена дослідженню створення культурного простору в сучасних умовах. Автор розглядає проблему становлення культурного простору, основні його види і форми культурної діяльності. Він є сферою задоволення інформаційних, культурних, дозвілєвих потреб громадян. Культурний простір – це загальний план, що окреслює контур людської поведінки.

Ключові слова: культура, спосіб життя, культурний потенціал, соціальний вплив, самовдосконалення особистості, духовні скарбниці, культурний простір, духовні потреби, цінності, культурні форми.

Філіна Антоніна Петрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, професор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Культурное пространство: основные его виды и культурная деятельность общества по удовлетворению социокультурных потребностей граждан

Статья посвящена исследованию культурного пространства в современных условиях. Автор рассматривает проблему становления культурного пространства, основные его виды и формы культурной деятельности. Оно является сферой удовлетворения информационных, культурных, досуговых потребностей. Культурное пространство – это общий план, который определяет контур человеческого поведения.

Ключевые слова: культура, образ жизни, культурный потенциал, социальное влияние, самоусовершенствование личности, духовные сокровища, ценности, культурные формы.

Filina Antonina, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor, Professor National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Cultural space: main types and its cultural activities society for pleasure sociocultural needs of citizens

The article is dedicated to research of cultural space provision within present framework. The author examines the cultural space establishment, types and forms of cultural activities. The cultural space belongs to the area of cultural, information and recreation needs of human. The cultural space is a common plan circumscribing the contour of human behavior.

Key words: culture, the way of life, culture potential, social influence, self-perfection, spiritual treasury, values, cultural forms.

Культура як спосіб організації суспільного, групового та індивідуального життя припускає можливість найрізноманітніших вирішень людських проблем, пристосування до умов соціального часу і простору. Які ж функції повинна виконувати культура, щоб забезпечити, з одного боку, стабільність суспільного буття людей, а з іншого – нові підходи до мінливого світу?

Культура відіграє все більшу роль у формуванні та зміцненні громадянського суспільства, розвитку творчих здібностей людини, побудові правового суспільства. Культура впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності – труд, побут, дозвілля, мислення, спосіб життя суспільства й особистості. Значення її у формуванні та розвитку способу життя людини виявляється у дії особисто-суб'єктивних факторів (настанови свідомості, духовні потреби, цінності та ін.), що впливають на характер поведінки, форми та стиль спілкування людей. Цінності, зразки й норми поведінки, що виникають у результаті діяльності з освоєння світу, виступають одночасно як елементи складного механізму регулювання соціального життя, всіх форм життєдіяльності суспільства. Спосіб життя, орієнтований не на пристосування до тих умов життя, що існують, а на їх перетворення, передбачає високий рівень свідомості та культури, підвищує їх роль як регуляторів поведінки людей, їх способу мислення.

Соціального впливу культура набуває насамперед у якості необхідного аспекту діяльності людини, котра в силу свого громадського характеру передбачає організацію спільної діяльності суспільства, отже, регулювання її певними правилами, акумульованими в знакових та символічних системах і традиціях. Цей процес вимагає звернення до колосального культурного потенціалу, нагромадженого людством за час його існування. Ні соціальний прогрес, ні самовдосконалення особистості неможливі без освоєння духовних скарбниць народів світу.

У Законі України "Про культуру" від 6 січня 2011 року визначено та конкретизовано основні види культурної діяльності, а також їхньої державної підтримки. Окремі його статті присвячені створенню єдиного культурного простору України, що передбачає забезпечення охорони культурної спа-

дщини, поверненню незаконно вивезених із території України культурних цінностей, підтримку вітчизняних виробників у галузі культури.

Закон визначає, що культурний простір України – це сфера в якій відповідно до законодавства проводиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище [1].

Культурному простору підпорядковані і культурні форми та їхні основні властивості. Поняття культурної форми використовується в культурологічній літературі неоднозначно. Його визначення кінцевого завершення не отримало і смисл його залежить від контексту, в якому воно застосовується. З інформаційної точки зору, форми культури – це форми, в яких існує, зберігається і розвивається інформаційно-знаковий зміст суспільного життя. Вони виступають як засоби, за допомогою яких визначаються умови, необхідні для задоволення й розвитку людських потреб і здійснюється "програмне забезпечення" життєдіяльності. Культурні форми досить різноманітні й численні. Розглядаючи культурний простір у масштабі всього людства, можна виділити в ньому відносно автономні галузі: національні культури, регіональні культури, цивілізації. Це – найбільші типи культурних форм, усередині їх історично утворюються різноманітні культурні форми, які займають окремі підгалузі їхнього простору. У складі національних культур, наприклад, зберігається "підгалузь" етнічної культури. На сучасному етапі в кожній достатньо розвинутій культурі видається як її особлива форма масова і елітарна культура.

У різних народів, у різні історичні епохи розвитку склалися різні культурні форми, в яких люди віднаходили засоби для задоволення власних потреб. До них належать релігійні уявлення і обряди, філософія, мистецтво, спортивні ігри тощо. Окремі з них замкнуті і не виходять за межі вузької племінної та етнічної спільності (форми побуту, місцеві обряди і звичаї, святкові ритуали), інші набувають інтернаціональних особливостей і стають формами загальнолюдської культури (філософія, наука, мистецтво).

У країнах світу відбувається протиставлення культури і цивілізації. Прикладом стає соціально-економічне становище в Німеччині в XVIII – XIX ст. Німеччина складалася із багатьох карликових феодальних держав і не мала національної політичної самосвідомості, проте єдність національної культури була яскраво вираженою.

Якщо поняття "культура" складне на науковому рівні і окреслюється іншими поняттями на рівні буденному, то поняття "цивілізація" на тому й іншому рівнях є найбільш неоднозначне.

"Цивілізація" (лат. *civilis* – громадянський, державний) – це:

- форма існування істот, наділених розумом;
- синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства;
- ступінь розвитку матеріальної і духовної культури;
- процес становлення громадянського суспільства;
- відносно самостійне соціально-історичне утворення, локалізоване в просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні.

Спочатку термін використовується для означення епохи. На побутовому рівні під терміном "цивілізація" розуміється найвищий ступінь у розвитку певної спільності.

Розмежування культури і цивілізації можна відмітити деякі характерні для них риси:

- культура – внутрішнє надбання людини, що розкриває міру її духовного багатства. Цивілізація є зовнішнім по відношенню до людини світом;
- культура тісно пов'язана з расовою й національною специфікою людських груп. У цивілізації переважають загальнолюдські глобальні масштаби;
- культура передбачає наявність у ній релігії, без якої неможлива будь-яка духовність – рушійна сила будь-якої культури;
- цивілізація – не релігійна.

Як зазначають відомі вчені-культурологи В.М.Шейко, Ю.П.Богущий, Е.В.Германова, що, на думку М.Бердяєва, культура завжди була великою невдачею життя. Існує немов протилежність між культурою і життям. Сама цивілізація намагається здійснити життя. Будь-яка культура є культурою духу; будь-яка культура має духовну основу. Вона є продуктом творчої роботи духу над природними стихіями, що "у культурі є душа, в цивілізації лише методи і засоби..." Цивілізація, на відміну від культури, не релігійна, не символічна, не ієрархічна, не органічна. Вона реалістична, демократична, механічна [2].

У специфічних культурних формах вирішується завдання збереження, відтворення і примноження соціальної інформації. Виховання і навчання, звичаї і традиції, бібліотеки і музеї – це культурні форми, в яких здійснюється збереження і передача майбутнім поколінням людей досвіду попередніх поколінь.

Серед великих культурних форм значного розповсюдження набуває масова, елітарна, народна та сільська культури.

Масова культура (від лат. *massa* – грудка, частка і *cultura* – оброблення, виховання) являє собою сукупність явищ культури XX ст., характерних для економіки, управління, дозвілля, спілкування і особливо сфери художньої культури. Ці явища:

- включають у себе особливості виробництва культурних цінностей в індустріальному і постіндустріальному суспільстві;
- розраховані на масове споживання цієї культури;
- у них наголос робиться на "посередній" рівень розвитку наймасовіших споживачів даної продукції.

XXI ст. – час становлення єдиної загальнолюдської культури, що розвивається засобами взаємозбагачення і взаємопроникнення її національних норм. Відбулася велика соціальна революція, причинами якої є колосальні зміни форм, способів і зразків життя людини. Індивід став отримувати велику кількість інформації засобами електронного зв'язку і масової комунікації, змінилися кількість, форма і зміст соціальних контактів.

Наприклад, перший концерт П.І.Чайковського в США у квітні 1981 р. У Карнегі-хол слухали не більше 2000 осіб; перший виступ у США рок-групи "Бітлз" у лютому 1964 р. У тій самій залі завдяки телебаченню – 73 млн. осіб; зараз завдяки супутниковому телебаченню деякі концерти можуть дивитися декілька мільярдів осіб.

Сьогодні широкої популярності набуває масова культура як феномен, що раніше не зустрічався в людській історії, тобто виник ще один дивовижний культурний феномен, який має відношення до того, що ми називаємо індустрією свідомості. Її сутність полягає в тому, щоб відучити людей думати, підкидаючи їм на кожен новий день нові ідеї і рецепти.

На сучасному етапі розвитку української культури чільне місце займає елітарна культура, яка створюється і використовується привілейованою частиною суспільства – елітою (від фр. Elite – краще, відбірне, вибране) або на її замовлення професійними творцями.

На всіх етапах розвитку українського суспільства еліта є найбільш спроможна до духовної діяльності частина суспільства. До високої культури відносяться образотворче мистецтво, класична музика і література. Вона важкодоступна для розуміння невідготовленою людиною. Коло споживачів високої культури – це високоосвічена частина суспільства (критики, літературознавці, театральні, художники, письменники, музиканти). Це коло розширюється, коли рівень освіти населення зростає. Різновидами елітарної культури вважається світське мистецтво і салонна музика. Формулою елітарної культури є мистецтво.

У культурному просторі вони стали формою впливу на самосвідомість особистості ліричними засобами. Прикладом може бути відомий вірш К.Симонова "Жди мене":

Жди меня и я вернусь,
Только очень жди,
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди.
Жди, когда снега метут...

У 12 рядках вісім раз повторюється як закляття слово "жди". В цих рядках відроджуються такі древні форми, як заклинання, прокляття, заповіт. У фіналі вірша "... ожиданием своим ты спасла меня".

Поетична думка була важливою для мільйонів розлучених війною людей. Ці вірші писалися додому.

Україна має великі ресурси в подальшій трансформації в сучасне суспільство, які все ще залишаються незадіяними (перш за все у духовній сфері). Так звана еліта України все ще не стала повною мірою українською, а скоріше – лише пострадянською.

Державна незалежність відкрила Україні, як великій європейській державі, можливості для встановлення прямих взаємовигідних відносин у всіх сферах суспільного життя з іншими державами світу, для її входження в світові соціально-економічні, культурні, освітні, духовні процеси в створеному культурному просторі.

Українська культура не може існувати як замкнена, самодостатня – без творчого спілкування з іншими культурами. Здобутки української культури стають надбанням усього світу, оцінюються як національний внесок у міжнародний процес [3].

Неабияку значущість у культурному просторі займає народна культура, яка включає в себе два види культури – популярну (пісні відомих співаків) і фольклорну (колядні свята, український вертеп тощо). Тому в народній культурі можна виділити два рівні – високий (пов'язаний з фольклором, що включає народні оповіді, казки, епос, старовинні танці, які нині існують як історична спадщина, що поповнюється міським фольклором) і знижений (обмежений поп-культурою). Автори фольклорних творів звичайно невідомі. Анонімність авторів не дає можливості віднести ці твори до елітарної культури, на відміну від елітарного мистецтва (нового мистецтва, що відчужує людей від реального життя). Функціонування народної культури невід'ємне від праці і побуту людей. За формою виконання елементи культури можуть бути індивідуальними (розповіді, легенди), груповими (виконання пісні чи танцю), масовими (карнавальна хода). Аудиторії народної культури в індустріальному суспільстві – більшість суспільства. Але в постіндустріальному суспільстві ситуація змінюється.

Останнім часом науковці і практики звертають увагу на так звану сільську культуру, яка також має назву: сільський тип культури, культура села, культура селян, сільський туризм. Носіями цієї культури є селяни. Зокрема, вчені Є.А.Подольська, В.Д.Лихвар, Д.Є.Погорілий, які схиляються до думки Л.М.Когана [4] щодо визначення особливостей сільської культури, виділяють особливості сільської культури:

- нерівномірна завантаженість аграрною працею протягом року;
- персоніфікація міжособистісних відношень (витіснення і заміна усіх інших типів відношень довічно особистісними);
- суцільний неформальний контроль за поведінкою кожного члена локальної спільноти;
- особлива якість міжособистісних відношень у селі ґрунтується на підкресленій грубуватості і формальності спілкування людини з людиною (звертання на "Ви" прийнято лише в містах);
- у потоці інформаційного обміну провідну роль відіграють місцеві плітки, місцева інтерпретація історичних та загальнодержавних подій;
- для сільських жителів характерний обмежений життєвий досвід, оскільки вони рідко покидають межі свого села; локальна замкнутість сільської культури формує особливий менталітет селянина, який набуває швидких темпів змін;
- більш висока, ніж у міста, частка колективної діяльності;
- надається більше уваги, ніж у місті екологічній культурі і охороні навколишнього середовища;
- обмежений культурний вибір водночас обмежує культурні потреби і культурний світогляд.

Культурні форми культурного простору не ізольовані одна від одної. Вони взаємодіють між собою. Вони можуть поєднуватись і взаємно перетинатися, одні з них можуть бути складовими частинами інших. Проте, будь-яка культурна форма має свої культурні ознаки, які складають її специфіку і тією чи іншою мірою виділяють її серед інших.

Кожна культурна форма займає в просторі культури якусь нішу, тобто місце, де створюються і функціонують феномени культури, які відносяться до своєї форми, і де відбувається діяльність людей з цими феноменами. Прикладом культурної ніші була значно поширена така культурна форма проведення дозвілля, як настільні ігри: карти, доміно, лото, шахи, шашки тощо. Усі вони визначаються тим, що потребують певної розумової активності. Щоб грати в них, потрібно мати певний обсяг знань і вмінь.

У складі культурного світу часто виділяють як суттєву його частину галузь духовної культури. Сюди відносяться такі культурні форми, як релігія, мистецтво, філософія. Характерною ознакою всіх форм духовної культури є, передусім, співвіднесення знань і цінностей. Це не означає, що регулятивні парадигми в духовній сфері відсутні. Проте, не важко помітити, що кінцевою межею творчої діяльності в духовній культурі є знання і цінності, тоді як регулятиви відіграють допоміжну роль, виступаючи головним чином як засоби створення духовних цінностей. Духовна культура включає такі духовні форми, які орієнтовані на знання і цінності. Отже, духовна культура – це "когнітивно-ціннісний вигляд" культурного простору.

У культурному просторі виділяється сутність форм культури, які визначають соціальні відношення людей, їх взаємодію в суспільстві. Сюди відносяться моральна, правова, політична культури. У цих формах культури фіксуються соціальні цінності та ідеали, а також загальні регулятиви поведінки. Сукупність таких форм утворює галузь культури соціальних відношень або соціальної культури. Цю галузь можна уявити у вигляді прошарків культурного простору, які зорієнтовані на ціннісні і регулятивні вісі. Звісно, що в соціальній культурі неможливо обійтись без знань. Проте знання виступають тут як засіб для вироблення принципів і норм поведінки людей у суспільстві, їхнього спільного життя, взаємодії та діяльності. Головний зміст соціальної культури – це регулятиви, цінності та ідеї.

Значний вплив на поширення елементів виховного, пізнавального процесу для особистості мало створення нових культурних центрів. Так, в 1977 р. у Парижі було відкрито Центр ім. Ж. Помпіду, який включає в себе громадську бібліотеку, національний музей сучасного мистецтва та інститут дослідження акустичної творчості.

У 2000 р. створений Культурний центр України у Москві, який зробив вагомий внесок у пропагування ідей суверенної і соборної України, в розвиток сучасного наукового шевченкознавства та грушевськознавства. Центр функціонує на патріотичних і національних засадах, повсякчас, щорічно робить велику справу, прищеплюючи українську культуру і духовність на жорсткому ґрунті непростих українсько-російських стосунків. Так схильні думати Лесь Таплюк, Микола Жулинський, Борис Олійник.

У культурі існує ще одна галузь, яка характеризується спрямованістю до когнітивно-регулятивної площини. Це галузь технологічної культури. Сюди відноситься культура створення і оброблення будь-якого матеріалу, культура виховання, виготовлення, отримання чого-небудь. Знання і регулятиви тут стають необхідними і важливими елементами технологічної культури. Цінності виступають у цьому виді культури на другий план.

Духовна, технічна і соціальна культура – не відокремлені один від одного сектори, або частини культурного простору, вони виступають як "три обличчя культури". В ідеалі ми можемо розглядати і

аналізувати їх відокремлено. Проте в реальному світі суспільного життя межа між ними досить розпливчаста і відносна (наприклад, мистецтво – форма духовної культури). Утім, існує й технічна культура створення, оформлення, поширення творів мистецтва – їхнє втілення в книгу, архітектурну споруду, театральну виставу. Також існує й пов'язана з мистецтвом соціальна культура художнього життя суспільства – державна політика в галузі мистецтва, відношення людей до художньої творчості тощо. Сучасна наука найтісніше переплітається з технікою і складає компонент технологічної культури. Але одночасно вона своїми гуманітарними розгалуженнями входить до галузі духовної культури.

Культура – це те, у чому людське життя підноситься над своїми обставинами і в чому воно відрізняється від життя тварин. З.Фрейд підкреслює, що джерелом людської активності є передусім життєві сили організму, властиві будь-якій живій істоті імпульси до дій для збереження і продовження життя свого роду.

Потреба жити і діяти – це продукт розвитку культури, а вихідний стимул до її розвитку, біологічне підґрунтя, з якого зростає здатність людини до творення і вдосконалення культури. Культура стримує прояви природжених тваринних інстинктів людини. Ці умови сприяють утворенню різноманітних форм людської діяльності, яких немає і не може бути у тварин. Людська діяльність – це розумова діяльність. А оскільки власне розум є продуктом культури і формується у кожній окремій особистості в ході залучення до неї, то можна говорити, що вся людська діяльність відбувається на основі засвоєння культури та відбитого у ній соціального досвіду.

Водночас культура програмує життєдіяльність у людей і визначає її соціалізовані способи. Кожна окрема особистість живе і діє, вибудовуючи особисте життя і діяльність за програмами, які визначаються соціальними умовами і засвоєними особистістю культурними установками.

Можна зробити висновок, що у сучасному суспільстві створена і функціонує складність високорозвиненого духовного виробництва, яка забезпечує поширення і споживання культурних цінностей, їх зберігання і передачу. Це впливає на виробничу, економічну, соціальну і політичну сферу людського життя, в свою чергу, перебуваючи під їх впливом. Практична значущість духовності для сучасного суспільства проявляється в тому, що у всіх країнах сучасного світу держава керує культурними процесами як за допомогою чинного законодавства, так і з використанням фінансових, економічних, адміністративних і політичних засобів. У сучасних країнах діють закони, які регламентують діяльність системи освіти і науки, засобів масової інформації, охорону культурної спадщини, охорону авторських прав як у сфері науково-технічної, так і художньої творчості.

Таким чином, культурний простір – лише начерк, загальний план, що окреслює контури людської поведінки. На основі відношення людей до культури створюються такі індивідуальні відносини, які пристосовані до конкретних умов. Тож, як результат культура організовує життєдіяльність людей, а кожна культурна форма, в якій здійснюється будь-яка людська діяльність, виступає як культура діяльності.

Література

1. Закон України "Про культуру" № 2778-VI. – К., 2011. – С. 4.
2. Шейко В.М. Культурологія: навч. посіб. / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький, Е.В. Герасимова, де Діас. – К.: Знання, 2012. – С. 244.
3. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; за ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К.: Знання, 2000. – С. 295-299.
4. Подольська Е.А., Лихвар В.Д., Погорельий Д.Е. Кредитно-модульний курс культурології: учеб. пособ.; 6-е изд., перераб. и доп. / Е.А. Подольська, В.Д. Лихвар, Д.Е. Погорельий. – К.: Инкос; Центр учебной литературы, 2004. – С. 18-21.
5. Слово про культурный центр. – М.: ОЛМА-Пресс, 2005. – С. 7.
6. Подольська Е.А., Лихвар В.Д., Иванова К.А. Культурологія: навч. посіб. / Е.А. Подольська, В.Д. Лихвар, К.А. Иванова. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – С. 80.

References

1. Law of Ukraine on culture № 2778-VI. (2011). Kyiv [in Ukrainian].
2. Sheiko, V.M., Sheiko, V.M., Bohutskyi, Y.P., Herasymova, E.V. (2012). Culturological: work book. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Klapchuk, S.M., Ostafichuk, V.F. (Eds.). (2000). History of Ukrainian and foreign culture: work book. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Podolska, E.A., Lykhvar, V.D., Pohorelyi, D.E. (2004). Credit-module course of Culturology. Kyiv: Ynkos; Tsentr uchebnoi lyteratury [in Russian].
5. World about cultural centre. (2005). Moscow: OLMA-Press [in Russian].
6. Podolska, E.A., Lykhvar, V.D., Ivanova, K.A. (2003). Culturology: work book. Kyiv: Tsentr navch. literatury [in Ukrainian].